

על הקפדה יתרה במצוות בעשרת ימי תשובה

א. הרמב"ם: ריבוי במצוות
ב. שו"ע: החמרה במצוות
ג. ירושלמי: אכילת חולין בטהרה
ד. שינוי שגרת החיים כתחליף לאכילת חולין בטהרה
סיכום

א. הרמב"ם: ריבוי במצוות

הרמב"ם בפרק השלישי של הלכות תשובה (הל' ד) מתווה דרך להתנהלות הראויה בעשרת ימי תשובה:

לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה כולה כאילו חציו זכאי וחציו חייב, וכן כל העולם כולו לכף חובה, וגרם לו השחתה. עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה, וגרם לו ולהם תשועה והצלה... **ומפני עניין זה נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצוות מראש השנה ועד יום הכפורים יתר מכל השנה**, ונהגו כולם לקום בלילה בעשרה ימים אלו ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום.

דבריו המיוסדים על דברי הגמרא (קידושין מ, א), מורים לכל אדם להרבות בעשיית מצוות בכלל ובמצוות הצדקה בפרט. כדי להניע את האדם לפעול כראוי, מורה לו הרמב"ם לראות עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי. במצב שכזה, אפילו מעשה אחד שלו עשוי להכריע את גורלו ואת גורל העולם כולו.

הנחיות דומות מוצאים אנו בשו"ע. הרמ"א (או"ח סי' תרג) מוסיף על ההנחיות הכלליות, ומורה לשוב בעיקר על ספק עבירה, המחייבת תשובה מיוחדת. וכך כתב:

ויש לכל אדם לחפש ולפשפש במעשיו, ולשוב מהם בעשרת ימי תשובה; **וספק עבירה צריך יותר תשובה מעבירה ודאי**, כי יותר מתחרט כשיודע שעשה משאינו יודע, ולכן קרבן אשם תלוי הוצרך להיות יותר ביוקר מחטאת.

בכל ההנחיות האלה לא מזכירים הפוסקים שיש גם מקום להקפדה יתרה או להחמרה מיוחדת במצוות בעשייתן. נראה שגישה זו מבוססת על העיקרון הבסיסי השולל תשובה לתקופה מוגבלת, כזו שאין עמה קבלה מלאה לעתיד. התשובה הפגומה ללא קבלה לעתיד אינה מתקבלת, ואף הומשלה על ידי חכמים למי שטובל ושרץ בידו¹.

1 ראה יומא פה, ב: האומר אחטא ואשוב אין מספקין בידו לעשות תשובה. ובתענית טז, א: אמר רב

ב. שו"ע: החמרה במצוות

בצורה מפתיעה מעט, חורג המחבר בשו"ע מהנחיות אלה. בסימן מיוחד (או"ח סימן תרג הנ"ל) מורה המחבר שראוי לאדם להחמיר על עצמו בעשי"ת:

אף מי שאינו נזהר מפת של גוים, **בעשרת ימי תשובה צריך לזהר**².

הנחיה זו מעלה שתי שאלות עקרוניות:

א. האם הנחיה זו אינה סותרת את ההסתייגות של חכמים מהליך של תשובה שאין עמו קבלה לעתיד?

ב. האם ההנחיה בסימן זה כללית, וראוי להרבות בכלל בהחמרה במצוות שונות, או שמא ניתנה כאן הנחיה לגבי איסור פת גוים בלבד?

אצל נושאי הכלים של השו"ע מצאנו גישות שונות ביחס לחומרה זמנית זו. החיד"א בספרו ברכי יוסף (שם ס"ק א) מסיק מדברי המחבר שיש להחמיר בעשי"ת בכל הדברים בהן הוא נוהג להקל במשך השנה. וכך כתב:

אף מי שאינו נזהר מפת של גוים וכו'. **ומזה ישכיל אנוש להיזהר בין כסה**

לעשור עלי עצ'ור כמה דברים שמקל בהם בשאר ימים.

מנגד סבור בעל ערוך השולחן (שם ס"ק ב) שהמחבר הזכיר דווקא את המניעה מאכילת פת גוים **שמקורה במנהג**, כדי ללמד שיש מקום להחמרה זמנית בעשי"ת רק בענייני מנהגים. הוא שולל החמרות בנושאים שבהם יש מחלוקת פוסקים, מאחר ואם החמיר על עצמו בעשי"ת ופסק כצד אחד של החולקים, לא יוכל עוד לשוב ולפסוק לאחר יו"כ כמו הצד האחר:

ונראה לענ"ד דזה אינו אלא בדברים שאין בהם איסור מן הדין, דבזה אינו אלא הידור בעלמא, ונכון להדר זה בימים אלו. אבל דברים שיש פוסקים לאיסור מן הדין, אלא שנוהגים ע"פ דעת המתירין, כמו חדש בחוץ לארץ, או בשר בלא סירכה, וכיוצא בזה, א"א לנהוג כן בעשרת ימי תשובה, דכיון שאין אוכלין בימים אלו הרי זה כקבלו עליהם דעות האוסרים, וא"כ איך יאכלו אח"כ?

אדא בר אהבה, אדם שיש בידו עבירה ומתוודה ואינו חוזר בה, למה הוא דומה? לאדם שתופס שרץ בידו, שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה.

2 איסור פת גוים הוא חלק מגזירות חכמים על אכילה משותפת עם גוים, כדי למנוע קשרי חיתון עם הגוי. בגלל הקושי ביישומה התירו חכמים לאכול פת פלטר גוי, והשאירו על כנה את הגזירה לאכול מפת של בעל בית גוי (שו"ע י"ד סי' קיב): אסרו חכמים לאכול פת של גוים משום חתנות, ואפילו במקום דליכא משום חתנות אסור... יש מקומות שמקילין בדבר ולוקחים מנחתום הגוי במקום שאין שם נחתום ישראל, מפני שהיא שעת הדחק. וי"א דאפילו במקום שפת ישראל מצוי, שרי (=לאכול מפת נחתום). אבל פת של בעלי בתים אין שם מי שמורה בה להקל, שעיקר הגזירה משום חתנות, ואם יאכל פת בעלי בתים יבא לסעוד אצלם.

ג. ירושלמי: אכילת חולין בטרה

אנו רוצים להציע דרך שלישית ושונה, המבוססת על בחינת מקורה של הנחיית המחבר להחמיר בפת נכרי בעשי"ת. דרך זו תוכל להערכתנו אף להציע תשובה נאותה לשתי השאלות הנ"ל.

עיון בטור מציג את מקור דברי המחבר בעניין פת גויים, והוא הנהגות רבי אליעזר בן יואל הלוי (הראב"ה, מראשוני אשכנז). וז"ל הטור:

ירושלמי (שבת פרק ראשון): רבי חייא מפקיד לרב, אי את יכול למיכל כולי שתא בטרה אכול, ואי לא, אכול שבעה ימים בשתא (תרגום: אם תוכל לאכול כל השנה חולין בטרה אכול, ואם אינך יכול, אכול [חולין בטרה לפחות] שבעה ימים בשנה). וכתב אבי"ה, קיבלתי [ששבעת ימים] אלו הם שבעה ימים שבין ר"ה ליו"ט. עד כאן. וקורא אותן שבעה ימים, לפי שבר"ה לא היה צריך להיזהר לאכול בטרה, שפשיטא שיאכל בטרה, שחייב אדם לטהר עצמו ברגל. ולא נשאר עדיין אלא שבעה ימי חול שהוצרך להזהירו עליהן. ועל כן נוהגין באשכנז שאף מי שאינו נוהר מפת של גוים, בעשי"ת הוא נוהר.

אכילת חולין בטרה נחשבה מאוד בעיני החכמים, שכן היא ביטאה התקרבות ממשית אל הקב"ה. זאת הנחיה קשה ביותר לביצוע, ושגרת חייהם של החברים' שהקפידו על כך כל השנה הייתה שונה ביותר משגרת חייהם של עמיתיהם עמי הארצות. ההקפדה על חיים בטרה משפיעה מאוד על כל מהלך החיים, על החברים המקפידים להתרחק מכל מקור של טומאה ולבחון בכל עת אם קיימים בסביבה מקורות של טומאה. במקביל עליהם להיטהר מיידית כל אימת שנטמאו, שהרי אכילתם חייבת להיעשות בטרה. אלה הם חיים ברמה רוחנית שונה. לא מדובר כאן בקיום של מצוה נוספת, אלא בשגרת חיים של התעלות מתמשכת ורצופה.³

בעיניו של הראב"ה ההנחיה של רבי חייא בירושלמי היא לא הנחיה להחמיר לתקופה מוגבלת במצוה מסויימת. לדעתו רבי חייא מחייב את תלמידו להתעלות בעשי"ת, להתקרב בצורה ממשית אל הקב"ה, ולחיות ימים אלה מתוך הנקחת הקב"ה בשגרת היומיום. הנחיה שכזו אין בה פגם של 'טובל ושרץ בידו', או של תשובה ללא קבלה לעתיד. לא מדובר כאן בקיום מצוה בצורה מוגבלת ופסולה בעשי"ת דווקא, אלא בטיפוח זמני של צורת חיים חדשה שיש בה התקרבות ממשית אל הקב"ה.

3 נראה שלא רק אכילת חולין בטרה, אלא הקפדה על הלכות טומאה וטהרה בכלל, היו נושא קשה ליישום. ההלכות מסובכות ביותר, והיישום מסובך לא פחות. לא בכדי בבוא חכמים לתאר את גדלותו של חזקיהו המלך, מתארת הגמרא במסכת סנהדרין (צב, ב): 'בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ... ותינוק ותינוקת איש או אשה שלא היו בקיין בהלכות טומאה וטהרה.

ד. שינוי שגרת החיים כתחליף לאכילת חולין בטהרה

הבעיה שעמדה בפני הראב"ה היא שבימיו, וכמובן גם בימינו, אין יותר אפשרות להקפיד על אכילת חולין בטהרה. מתוך כך חיפש הראב"ה הנהגה אחרת שתגרום להערכתו להתעלותו של האדם בעשיית ולהתקרבותו אל הקב"ה. הוא מחפש הנהגה שהשפעתה כיום תהיה זהה לאכילת חולין בטהרה בזמן הבית. מתוך כך הוא מציע להקפיד בעשיית על אכילת פת ישראל בלבד, בניגוד למנהג המקובל להסתפק כל השנה בפת של גוים. בעיניו זו הנהגה היותר קרובה לאכילת חולין בטהרה, שנוכל לממש גם בימינו.

אם נכונה בחינה זו של גישת הראב"ה, עלינו לראותו כמי שקורא לנו לשנות בעשיית את שגרת חיינו, כדי שנוכל להתעלות ולהתקרב אל הקב"ה. יש לעשות זאת על ידי הקפדה על הנהגה בסיסית המעצבת את שגרת חיינו, ומחייבת אותנו לעירנות רוחנית מתמדת. הראב"ה בימיו חשב שהקפדה על אכילת פת ישראל בלבד בעשיית, עשויה למלא תפקיד שכזה, והנהגה זו הובאה בפוסקים. אצלנו יתכן שגישה זו מחייבת עשיית דברים אחרים, ובכל אופן יש כאן נקודה למחשבה וליישום.

סיכום

בהחלט יתכן שבנסיונות חיינו היום, כשפנת ישראל מצויה לכל, אין בהנחייתו של המחבר על פי הראב"ה משום צעד המסוגל להביא להתעלות ולהתקרבות אל הקב"ה. יתכן והיום יהיה עלינו לחפש התנהלויות אחרות החוצצות בינו לבין בוראנו במשך השנה, שאותן ראוי למנוע בעשיית⁴. נראה שהמסקנה היותר כללית העולה מסימן תר"ג בשו"ע לגבי דורנו היא, שראוי לכל אחד לבחון כיצד יוכל לשנות את שגרת חיינו בעשיית, כך שהשינוי יגרום להתעלותו הרוחנית, ולהנכחה מתמדת של הקב"ה בחיינו בעשרת הימים האלו, מעבר למה שמקובל אצלו במהלך כל השנה, בצפייה שחלק מהתעלות זו יקח עמו לאורך השנה כולה.

4 כך למשל הגיבו תלמידיי כשהעליתי את הנושא בפניהם: היום חיינו משועבדים למיחשוב ולתקשורת. שיעבוד זה מעסיק את האדם בכל עת, וחוצץ בין המאמין לבין הקב"ה. מכאן שהתקנה הראויה לבן תקופתנו היא לצמצם את שיעבודו לתקשורת בעשיית.